

vangen van het Duitse leger dat België binnenmarcheert: een staaltje van onvervalst ramp-toerisme.

De sociale invalshoek komt niet altijd zo goed uit de verf. Soms hapert de schrijfstijl en leunt De Roodt zwaar op haar bronnen. Dit valt vooral op wanneer ze gebruik maakt van een geschrift uit 1923 van ene kolonel J. T. Oosterman, *De geschiedenis van de interneering. De interneering van vreemde militairen in Nederland gedurende de oorlogsjaren van 1914-1919* (Den Haag, 1923). Zo is er op pagina 96 een passage te lezen over 'minder aangepaste lieden die voortdurend de orde verstoorden met vechtpartijen en dronkenschap en pogingen deden de andere geïnterneerden op te hitsen tegen het militair gezag'. De lezer krijgt het vermoeden dat Oosterman hier letterlijk is aangehaald. De Roodt voegt hier zelf aan toe dat '(o)mdat bij dit slag mensen geen enkele interne straf effectief bleek, werd gedacht aan het oprichten van een speciaal tuchtkamp'. Oostermans ideeën over 'minder aangepaste lieden' horen in de tijd waarin hij zijn geschrift opstelde. Het is bevreemdend wanneer dit overgenomen wordt in een modern werk.

Zulke passages zijn jammer, omdat De Roodt in principe prima in staat is zich los te maken van haar bronnen en deze kritisch tegemoet te treden. Dit blijkt bijvoorbeeld uit haar kanttekening bij de uitgebreide op de borstklopperij waarmee de Nederlanders elkaar en de Belgische vluchtelingen inpeperden hoe gastvrij men wel niet was. Het citaat uit het *Algemeen Handelsblad* over de 'vaak kinderlijk eenvoudige Belgen' plaatst zij dan ook tussen aanhalingstekens.

Helaas ontbreekt er aan het boek een concluderend hoofdstuk, wel biedt de epiloog een interessant einde. De Roodt neemt ons mee naar wat er rest van het verblijf van al deze vluchtelingen in Nederland. De kampgevangenis van het Duitse kamp in Wolfheze doet nog dienst als paardenstal. In Uden draagt een bedrijventerrein op de plek van het Belgische opvangkamp de naam Vluchtoord. Rotterdam kent nog altijd de Neutraal Bar en in Amersfoort is het Belgenmonument te bewonderen. Na lezing van het boek mag dus rustig geconcludeerd worden dat ook in het neutrale Nederland de Eerste Wereldoorlog nog voortleeft.

Ismee Tames

O. Boehme, *Revolutie van rechts en intellectuelen in Vlaanderen tijdens het Interbellum* (Ideeën-historische bijdragen; Leuven, Leusden: Acco, 1999, 278 blz., f68,50, ISBN 90 334 4384 8).

De jonge Leuvense historicus Boehme heeft met zijn ambitieuze studie over rechtse revolutionaire intellectuelen in Vlaanderen een belangwekkend boek gepubliceerd. Terwijl de stroom publicaties over radicaal rechts in België maar voortdurend blijft aanhouden, heeft hij kans gezien een werkelijk vernieuwende bijdrage te leveren. Voor België werd door Eric Defoort al in 1978 een ideeënhistorische studie over de verwerking van het gedachtegoed van de Action Française gepubliceerd. De meeste andere werken over het fascisme en uiterst rechts in België en Nederland behoorden tot het narratieve genre en handelden dus voornamelijk over partijen en personen zonder diep op de ideeën in te gaan. Een theoretisch kader ontbrak meestal. Terrecht wees A. A. de Jonge op deze opvallende omissie in een aantal van zijn recensies. Het was juist De Jonge, die zich dit ontbreken van een theoretische aanpak aantrok, omdat hij als eerste voor het Nederlandse taalgebied het vernieuwende werk van Ernst Nolte introduceerde. Naast De Jonge hield alleen H. W. von der Dunk zich met theoretische vragen op dit terrein bezig.

Het zijn Noltes denkbeelden, die nu zoveel jaren later en kort na de rond Nolte ontketende 'Historikerstreit' in Duitsland Boehme in de eerste plaats hebben geïnspireerd tot het schrijven van dit boek. Het is daarom des te meer te betreuren, dat hij in het geheel niet naar Nederland en de Nederlandse geschiedschrijving over dit onderwerp heeft gekeken. Een vergelijking met Nederland had voor de hand gelegen en zou zijn werk meer diepgang hebben kunnen geven. Dat neemt niet weg, dat zijn boek ook voor een Nederlands publiek interessant is.

In zijn eerste, theoretische hoofdstuk zet de schrijver op heldere wijze uiteen wat onder de vaak door elkaar gebruikte termen en begrippen: revolutie van rechts, conservatieve revolutie, jong-conservatisme, 'Lebensphilosophie', nationaal-revolutionairen, nationaal-bol sjewisten en nationaal-socialisme zijns inziens moet worden verstaan. Hierbij laat hij zich voornamelijk leiden door Nolte en Armin Mohler, die er beiden in hun werk naar hebben gestreefd duidelijke grenzen te trekken tussen de verschillende verschijningsvormen van radicaal rechts. Omdat Mohler, wiens begrippenapparaat door Boehme grotendeels wordt overgenomen, alleen van de Duitse situatie uitging en omdat het Derde Rijk de meest radicale rechtse revolutie te zien heeft gegeven, oriënteert Boehme zich hoofdzakelijk op de ontwikkelingen in Duitsland. Hij komt dan allereerst, geheel aan de hand van Mohler, tot de constatering, dat de conservatieve of rechtse revolutie (hij gebruikt beide termen door elkaar, al is hij zich van kleine nuanceringsverschillen bewust) weliswaar een contra-revolutie wil zijn, maar niet alleen als zodanig te zien valt. Voor Mohler was de conservatieve revolutie, waaraan hij in 1950 zijn grote systematisch opgezette studie *Die Konservative Revolution in Deutschland 1918-1932* had gewijd, een typisch fenomeen van het Interbellum, gekenmerkt door de frontervaringen van de Eerste Wereldoorlog.

Mohler rekende daartoe alle geestelijke vernieuwingsbewegingen, die het erfoegd van de Verlichting en de Franse revolutie wilden opruimen en daarvoor in de plaats een nieuwe 'Ordnung des Lebens' wilden vestigen. In de woorden van Nolle ontstond 'einer bis dahin ganz unbekante Vermählung aristokratischer Überzeugungen und plebejischer Wirklichkeit'. Niet het teruggrijpen naar wat geweest was, maar het scheppen van een nieuwe 'Volksstaat' was hun doel. Helder en overzichtelijk zet Boehme de vaak verwarde ideeën van de 'revolutionair-conservatieven' uiteen, waarbij hij veel aandacht besteedt aan drie van hun voornaamste ideologen: Edgar Jung, Carl Schmitt en Oswald Spengler. In het spoor van Nolte ziet Boehme het nationaal-socialisme als een van de meest radicale vormen van revolutionair rechts. Daarmee neemt hij dus afstand van Mohler, die de conservatieve revolutie juist scherp afgrensde van het nationaal-socialisme. Maar Boehme vaart ook niet helemaal op het compas van Nolte, die de hele rechts-revolutionaire stroming tot het fascisme rekende. Juist de complexe ontwikkelingen op de uiterste rechtervleugel van het Vlaamse nationalisme, met name in het VNV, hebben Boehme er toe gebracht de visies van Mohler en Nolte te combineren. Fascisme en nationaal-socialisme rekent hij ook tot de revolutie van rechts, maar niet alle rechts-revolutionairen zijn in zijn ogen fascistische of nazi's. Vanuit dit theoretisch vertrekpunt deelt Boehme vervolgens een aantal rechts-revolutionaire intellectuelen in Vlaanderen in diverse categorieën in. Hij beperkt zich niet tot specifiek katholieke ideologen en evenmin tot de uitsluitend Vlaamsgezinde intelligentsia. Veel aandacht schenkt hij aan de ambivalente houding van veel rechts-revolutionairen ten opzichte van het eveneens revolutionaire socialisme. Naast katholieke hoogleraren als Paul Maurice Orban, Emile van Dievoet, Albert de Vleeschouwer en Werner Goosens komen meer uitgesproken bewonderaars van fascisme en nazisme, als Maria de Langhe en Maurits Langohr aan bod. Een apart hoofdstuk wijdt Boehme aan de socioloog Victor Leemans, die, hoewel kritisch staande tegenover het nazisme, toch tijdens de Duitse bezetting als secretaris-generaal voor economische zaken een uiterst cruciale rol in de collabo-

ratie vervulde. Dit leverde hem na de oorlog slechts een kortstondige gevangenschap op, waarna hij voor de katholieke CVP van 1949 tot 1971 zitting had in de senaat en het Europees parlement, waarvan hij in 1965 zelfs als voorzitter optrad. De socialistische leider en ideoloog Hendrik de Man behandelt Boehme terecht ook in deze studie. Hij schetst zijn geleidelijke overgang van radicaal links naar rechts revolutionair met linkse trekken. Naast De Man bespreekt Boehme ook de socialistische Vlaamsgezinde filosoof Max Lamberty, die hoewel hij in zijn terminologie sterk beïnvloed werd door de conservatieve revolutie, tijdens de oorlog juist niet koos voor de collaboratie. Een echte verklaring hiervoor geeft Boehme niet en daaruit blijkt het nogal willekeurig karakter van zijn studie, waarvan de verschillende hoofdstukken niet altijd goed op elkaar aansluiten. Zijn theoretisch kader mag sterk en helder zijn, de uitwerking in de details laat nogal eens te wensen over.

G. R. Zondergeld

J. A. Manusama, *Eigenlijk moest ik niet veel hebben van de politiek. Herinneringen aan mijn leven in de Oost 1910-1953*, H. Smeets, W. Manuhutu, ed. ('s-Gravenhage: Bintang desig communicatie, Utrecht: Moluks Historisch Museum, 1999, 301 blz., ISBN 90 7526 09 6).

Op 29 december 1995 overleed ir. J. A. Manusama op 85-jarige leeftijd. Twee jaar eerder was hij teruggetreden als president in ballingschap van de RMS, de Republiek Maluku Selatan, de Zuid-Molukse republiek. Manusama was zelfs een van de initiatiefnemers voor de proclamatie van de RMS in 1950. Gedurende 28 jaar had hij het 'presidentsambt' in Nederland bekleed en was hij het gezicht van de Molukse gemeenschap in Nederland. Een broze man die op integere wijze probeerde leiding te geven aan 'zijn volk', gedreven door idealisme en principes. Een man ook met een kenmerkende wijze van formuleren. Je hoefde, het niet met hem eens te zijn om hem sympathiek te vinden. Manusama was in 1993, na zijn aftreden aan zijn memoires begonnen en had speciaal daarvoor nog leren werken met een PC. Helaas heeft hij zijn memoires niet kunnen afmaken. Hij was gekomen tot 1953, vlak voor zijn vertrek naar Nederland. Manusama's memoires waren dus bij lange na niet af. Hij had nog niet geschreven over wat hij aantrof in Nederland, welke keuzes hij maakte om de RMS-strijd van hieruit voort te zetten en wat zijn gedachten waren in de hectische jaren zeventig met zijn gewelddadige acties en de jaren tachtig, toen een mate van gezapigheid intrad.

Manusama's onvoltooide exercitie is gelukkig niet verloren gegaan voor een breed publiek. In 1999 verscheen *Eigenlijk moest ik niet veel hebben van de politiek. Herinneringen aan mijn leven in de Oost 1910-1953*. Het is een goed leesbaar boek waarin Manusama's leven tot 1953 wordt geschetst. Met het gevoel voor details en drama, dat Manusama eigen was, worden cruciale momenten uit het leven van Manusama en de Molukse geschiedenis aan de lezer gepresenteerd. Het is het verhaal van een jonge Molukker geboren buiten de Molukken in een aan Europeanen gelijkgesteld gezin, die zich in de koloniale samenleving geleidelijk aan bewust wordt van zijn Molukse identiteit. Hij studeert en wordt leraar. Tijdens de Japanse bezetting komt hij dichter bij de inheemse samenleving te staan. Zodra hij weer contact krijgt met zijn vroegere werkgever wordt hij overgeplaatst naar Makassar in Oost-Indonesië. Langzaam komt Manusama in politieke vaarwateren terecht, onder andere doordat hij lid wordt van de Zuid-Molukken raad. Vervolgens wordt hij, vlak voor de soevereiniteitsoverdracht aan de Verenigde Staten van Indonesië in 1949 ook nog overgeplaatst naar Ambon. Al na een paar maanden verbrokkelde deze Verenigde Staten en vormde zich een eenheidsstaat Indonesië. Manusama